

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' אחרי מות – קדושים תשע"ח

"בצדק תשפוט עמיתך" – מצוה לדון לכף זכות

מקור המצוה

כ' בפי' קדושים (וי"ט ט"ו) "לא תעשו עול במשפט, לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול, בצדק תשפוט עמיתך", ודרשו חז"ל בפשוטו של מקרא, שהדיינים נצטוו להשוות בין בעלי הדינים ולא לכבד את האחד יותר מהשני, ולכן שנינו בשבועות (ל) ת"ר בצדק תשפוט עמיתך, שלא יהא אחד עומד ואחד יושב, אחד מדבר ואחד אומרים לו קצר דברידך.

עוד דרשו חז"ל שם, בצדק תשפוט עמיתך, הוי דן את חבריך לכף זכות (עי' שפתי חכמים על הפסוק, כיון דכתיב ברישא דקרא "לא תעשו עול במשפט", בודאי ישפוט צדק, ולכן דרשו חז"ל שצריך לדון לכף זכות), ופרש"י וז"ל ולא בדין בעלי דינים הכתוב מדבר, אלא ברואה חברו עושה דבר שאתה יכול להכריעו לצד עבירה ולצד זכות, הכריעו לזכות ולא תחשדהו בעבירה עכ"ל. ויש להסתפק אם יש חיוב גמור מדין מ"ע מה"ת לדון את חברו לכף זכות, או שזו רק הנהגה טובה בגדר מדת חסידות.

שיטת הראשונים שהיא מצוה מדאורייתא

בספר החינוך (מצוה רל"ה) כ' וז"ל מה שאמרנו שכל אדם חייב לדון חברו לכף זכות, יהיה סיבה להיות בין אנשים שלום ורעות, ונמצא שעיקר כל כוונות המצוה, להועיל ביישוב בני אדם עם יושר הדין, ולתת ביניהם שלום עם סילוק החשד איש באיש עכ"ל.

כמו"כ מבואר ברמב"ם בספר המצוות (מ"ע קע"ז) וז"ל בצדק תשפוט עמיתך, ובכללה ג"כ שיתחייב שידון את חברו לכף זכות, ולא יפרש מעשיו ודבריו אלא לטוב עכ"ל. כשיטת החינוך והרמב"ם שיש חיוב דאורייתא לדון לכף זכות, מבואר גם ברא"ש בשבועות (פ"ד סי' ג') ובסמ"ג (עשין ק"ו) ובסמ"ק (מצוה רכ"ה) ובשערי תשובה (שער ג' אות ר"ח).

שיטת הראשונים שהיא רק מדת חסידות

אבל בפהמ"ש להרמב"ם כי על המשנה באבות (פ"א מ"ו) והוי דן את כל האדם לכף זכות, וז"ל צריך בדרך החסידות שתדין לכף זכות עכ"ל, וכ"כ הרמב"ם בהל' דעות (פ"ה ה"ז) לגבי ההנהגות של ת"ח, שהוא דן את כל האדם לכף זכות, ומדבריו מבואר שאינו חיוב גמור על כל אחד ואחד, אלא הנהגה נכונה ומדת חסידות, וקי' טובא מכל הראשונים (ובכללם בשה"מ להרמב"ם הנ"ל) שכתבו שהוא חיוב דאורייתא, ונכלל במצות "בצדק תשפוט עמיתך".

שיטת המ"א והמ"ב במצוה לדון לכף זכות

והנה המ"א (סי' קנ"ו) ומ"ב (שם בסו"ד) פסקו האי דינא שצריך לדון לכף זכות, אבל לא הדגישו אם זה חיוב או רק מדת חסידות.

חילוק החפץ חיים במצוה לדון לכף זכות בין חבירו לכל אדם

החפץ חיים בפתחה (עשין ג' במ"ח סק"ג) כ' שהרמב"ם בפהמ"ש באבות וכן בהל' דעות, מיירי באדם שאינו מכירו כלל, ולא ניכר עליו מה טיבו, ואז היא רק מדה טובה ממדת חסידות לדונו לכף זכות, משא"כ החינוך והרמב"ם (בספר המצוות) ושאר הראשונים מיירי בחבירו, וכיון שמכירו שאינו רשע, יש חיוב דאורייתא לדונו לכף זכות כמבואר בדרשת חז"ל בשבועות (ל). מהפסוק "בצדק תשפוט עמיתך", ודייק החפץ חיים זצ"ל דלכן הרמב"ם שינה את לשונו בהל' דעות וכי "והוי דן את כל האדם לכף זכות" (כלשון מתני' באבות פ"א מ"ו), דהתם היא רק ממדת חסידות, ואילו בספר המצוות כ' הרמב"ם "והוי דן את חבירך לכף זכות" (כלשון גמ' בשבועות ל), דכיון שהוא חבירו ומכירו, חייב מדאורייתא לדונו לכף זכות.

טעמים שונים למצוה זו

בראשונים ובאחרונים נאמרו כמה וכמה טעמים מדוע צריך לדון לכף זכות, כדי להמנע משנאת חנם, או משום ואהבת לרעך כמוך, או כדי לחזק יראת חטא.

כדי להמנע משנאת חנם

החינוך (מצוה רל"ה) כ' דעיקר כוונת המצוה היא, כדי להשכיח שלום בין אדם לחבירו ע"י סילוק החשדות איש באיש, ומקור סברא זו היא בסוגי' בשבת (קכ"ז.), ורבינו החפץ חיים זצ"ל בקונטרס אהבת ישראל (פרק ה') כ' שעל ידי שידון את חבירו לכף זכות ימנע משנאת חנם, והביא דוגמא לדבר, שלפעמים כשאדם מבקש הלואה מחבירו, והלה מסרב להלוות לו, והוא רואה שחבירו מנהיג את ביתו ביד רחבה, בכל זאת לא ידונו לכף חובה שברוע לבבו אינו מלוה לו, אלא ידונו לכף זכות שאין לו, והדבר מצוי שאנשים חושבים על אחד שהוא עשיר ונגיד, ובאמת מצבו דחוק ונורא, אלא שמוכרח להתנהג ביד רחבה מכמה סיבות, ואב"א משום שאם ינהג במדת הקמצנות יגרם לו נזק במסחרו, ואב"א כדי שלא יקפצו עליו כל בעלי חובותיו כשיראו שמתנהג שאין לו כסף, ואב"א משום שיש לו בנים ובנות שהגיעו לפרקם ואינו רוצה שיצאו עליו שם שהוא עני, ועוד כמה סיבות נוספות לכך שאינו יכול למלאות בקשתו, והאדם צריך לעשות חשבון הנפש, אם הוא עצמו הי' במצב כזה שחבירו נמצא בו, האם היה נוהג יותר טוב ממנו, וזהו משאחז"ל "אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו" – פי' למצבו, ואם יעשה אדם חשבון כזה תמיד, אז לעולם ידין את חבירו לכף זכות.

ענף של מצות "ואהבת לרעך כמוך"

הסמ"ק (מצוה ח') כ' שלדון את חבירו לכף זכות נכלל במצות "ואהבת לרעך כמוך", ובשמירת הלשון (שער התבונה פ"ה) הסביר שאם יאהב את חבירו באמת, בודאי יחפש עליו זכות בכל כוחותיו, כמו שאם יארע לו בעצמו שעשה דבר שלא כהוגן, ויודע איזו זכות על עצמו, או שהיה דבר זה בשגגה, כמה תשוקה היתה לו אם ימצא מי שילמד עליו זכות כדי שלא יתבזה, כמו"כ ממש צריך לעשות לחבירו, והחסיד יעב"ץ באבות (פ"א מ"ו) כ' שאין לך גמילות חסד יותר מלדון את חבירו לכף זכות.

וע"ע ביסוד ושורש העבודה (שער ראשון – שער הגדול פ"ז ד"ה ומ"ע, ופ"ח סוד"ה אך) שכו' וז"ל דבר ברור הוא שאם ידון חבירו לכף חובה – אפילו פעם אחת, שוב לא יכול לקיים בו מ"ע של "ואהבת לרעך כמוך" על בוריה ושלימותה וכו', אך אם לא דן אותו לכף זכות, ומוחזק בעיניו בחזקת רשע, בודאי מאז והלאה לא יתאמץ בשבילו לעשות לו איזה טובה בכל יכלתו בעת הצטרכותו, אז עובר ג"כ על מ"ע של ואהבת לרעך כמוך עכ"ל.

חיזוק "יראת חטא"

בשו"ת מהרי"ל דיסקין (סוף חלק א' עמוד נ"ד): נתן טעם אחר לחיוב לדון לכף זכות, ע"פ משי"כ בחובת הלבבות (שער הבחינה פ"ה) שצריכים להחזיק טובה להקב"ה על שהטביע בנו מדת הבושת, שלולי

מדה זו לא היו אנשים מקיימים אפילו מצות כיבוד אב ואם, ולא היו מתרחקים מן הרע. לפי הסביר המהרי"ל דיסקין זצ"ל שאם דן את חבריו לכף זכות, ממילא ימנע מלחטוא בעצמו, דהיאך יראה כשכולם צדיקים והוא חוטא, אבל אם ידון אחרים לכף חובה, הבושה כבר לא תמנע ממנו מלחטוא, דהרי לפי הבנתו וידיעתו גם אחרים כבר נכשלו בעבירות, וע"ש (אות ה') שהביא משל לעיר שיש בה עשרה יהודים, הראשון שחוטא בגלוי, פרץ את גדר הבושה לגמרי, משא"כ השני שיחטא אחריו כבר אינו צריך כ"כ עזות כדי לחטוא, אב"א משום שמתבייש רק משמונה אנשים ולא מתשעה, ואב"א משום שהראשון מסייע לו, וכשמגיע לחמישי כבר אינו צריך עזות כלל כדי לחטוא. הרי שבכל פעם שאדם דן את חבריו לחובה, מוריד את הבושה המונעת ממנו מלחטוא, וזה כבר נוגע לאיסור החמור של חילול השם, שהחוטא בפרהסיא מחליש את עוצם הפחד והחרדה המונעת אחרים הרואים אותו מלחטוא, ובוה מכשיל הרבים.

חשיבות המצוה וההיתר לדון לכף זכות במרחץ

ביסוד ושורש העבודה (שער הראשון) כ' בענין העבודה של נתינת נחת רוח להקב"ה, ואח"כ (שם פ"ז) כ' שא"א שיבוא האדם לתכלית העבודה הזו אם לא ירגיל את עצמו בתמידית במצות "ואהבת לרעך כמוך" ובמצות "בצדק תשפוט עמיתך", והוסיף שיכול לקיים מצוות הללו בכל עת שיבואו לידו, אפילו אם הוא במרחץ או בשאר מקום שאינו נקי, מה שאינו יכול לעשות בשאר מצוות התלויות בזמן או במקום.

ג' חילוקים בגדר החיוב לדון לכף זכות – בצדיק ובינוני ורשע

גדרי החיוב לדון לכף זכות בצדיק ובינוני וברשע

צדיק: רבינו יונה (בפי' על אבות פ"א מ"ו, ובשערי תשובה שער ג' אות ר"יח) כ' שיש ג' חילוקים בגדרי החיוב לדון לכף זכות: אם הוא מוחזק לצדיק, חייבים לדונו לכף זכות גם אם עושה מעשה שנוטה לחובה, ואפילו אם קשה לדונו לכף זכות אלא בדוחק גדול (והכי מבואר גם בפהמ"ש להרמב"ם באבות הני"ל), והיינו משום די"ל שהיתה שגגה וכבר ביקש מחילה, וכמו שאחז"ל בברכות (י"ט). אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, כי ודאי עשה תשובה, ואע"ג דמבואר שם בגמ' דהני מילי בדברים שבגופו, אבל בממונא עד דמהדר למריה.

לפי"ז אפילו בת"ח, אם גזל מהשני, כל זמן שלא החזיר לו מה שנראה שגזל ממנו, יש להרהר אחריו. והסביר מרן הגריש"א זצ"ל (שיעורים על ברכות י"ט), כיון דחזי שלא החזיר הממון, א"א לומר **שבודאי** עשה תשובה, אבל עדיין יש להסתפק **שמה** עשה תשובה, וזה שייך גם בממון, וזה הפשט בהא דשנינו בקידושין (מ"ט): המקדש אשה ע"מ שאני צדיק, אפילו רשע גמור מקודשת **שמה** הרהר תשובה בדעתו. ובגדר מי נחשב כצדיק לענין זה, מביאים בשם מרן הגרשז"א זצ"ל שאין הכוונה שהוא צדיק בכל מעשיו, אלא בנוגע לעבירה שנחשד עליה, ידוע שהוא צדיק.

בינוני: הגדר של אדם בינוני הוא שזוהר מן החטא, אבל לפעמים הוא נכשל, ואצלו צריך להטות הספק ולהכריעו לכף זכות כמשאחז"ל בשבת (קכ"ז): הדין את חבריו לכף זכות, המקום ידינהו לכף זכות, והיא מ"ע מה"ת שנאמר "בצדק תשפוט עמיתך", ואם הדבר נוטה לכף חובה, יהיה הדבר אצלך כמו ספק, ואל תכריעהו לכף חובה.

אמנם החפץ חיים (הלי' לשה"ר כלל ג' במ"ח סוסק"ל) כ' דכל זה מן הדין, אבל מצד מידה טובה, אפילו אם כף החובה נוטה הרבה יותר מכף הזכות, צריך לדונו לכף זכות, והביא ראיי' מהמבואר בשבת (קכ"ז:), דהתם הכף חובה היתה הרבה יותר מכף הזכות, ואפ"ה דנו לכף זכות, דהרי הפועל ירד מגליל העליון לדרום ועבד אצל בעה"ב ג' שנים, וכשרצה לחזור לביתו, אמר לו בעה"ב שאין לו מעות או פירות או קרקע או בהמות או כרים וכסתות, וחזר הפועל לביתו בפחי נפש – אע"פ שידע היטב שבמשך השנים שעבד אצלו, היו לו כל הדברים הללו, ואח"כ כשבעה"ב בא אליו לשלם לו ושאל אותו מה חשב, הסביר

לו הפועל שחשב שנזדמנה לו פרקמטיא בזול, והשכיר בהמותיו לאחרים, ולא הפריש מעשרות מפירותיו, והקדיש כל נכסיו, ובעה"ב ענה לו "העבודה כך היה – וכשם שדנתני לכף זכות כן המקום ידונך לכף זכות" (ואע"פ שבשאלות מ' מבואר שהפועל הי' עקיבא בן יוסף, ובעה"ב הי' אליעזר בן הורקנוס, אין לדחות הראי"י בטענה שהם התנו כן כיון שהיו צדיקים, זה אינו, משום שהנצי"ב בהעמק שאלה שם סק"ב כי דמעשה זה היה לפני שרי אליעזר למד תורה כמבואר בתנא דבי אליהו זוטא פט"ז, שאותו בעה"ב לא קרא ולא שנה, וע"ש עוד ראיות לכך, וכמו"כ ר"ע הי' לפני שהלך ללמוד, ואע"פ שמיד אחרי שנשא את בת כלבא שבוע הלך ללמוד, ובמעשה זה כבר היו לו אשה ובנים, היינו משום שבזיווג ראשון נשא אשה בת יהושע כדמוכח במשנה בידים פי"ג מ"ה, וגם היו לו בנים ממנה כמבואר באבות דר' נתן פ"ו מ"ב).

רשע: הגדר השלישי הוא במי שרוב מעשיו הם לרע, או שאין יראת אלוקים בלבבו, איש כזה יש להכריע מעשיו ודבריו לכף חובה, ובפירושו על אבות (פ"א מ"ו) הוסיף רבינו יונה, דברשע גמור, אפילו אם המעשה כולו טוב יש לדונו לכף חובה, וע"ז אמר שלמה המלך בחכמתו במשלי (כ"א י"ב) "משכיל צדיק לבית רשע, מסלף רשעים לרע" – אנשים חושבים שהצדיקים שאינם יודעים לעשות רע, אינם מכירים דרכי רשע, ואין הדבר כן, כי הצדיק "משכיל לבית רשע", ויודע ומכיר ומשגיח רוע מעלליו יותר משאר בני אדם שאינם קפידים בדבר כ"כ, וע"ז נאמר "מסלף רשעים לרע", שהצדיק - כשרואה מעשה רשעים הנראים בדרך טוב, מסלף אותו ומטהו לרע, כי הרשע לא נתכוון למצוה אלא לשום עצמו בחזקת הטובים.

מהו הגדר של רשע שאין לדונו לכף זכות

והנה בגדר של רשע גמור, כי החפץ חיים (הלי לשה"ר כלל ד' ס"ז - ומקורו ברבינו יונה בשע"ת שער ג' אות ר"ח – ר"ט), שאם בחנת את דרכו כי אין פחד אלוקים לנגד עיניו, ותמיד יתיצב על דרך לא טוב, כמו הפרק מעליו עול מלכות שמים, או שאינו נזהר מעבירה אחת שכולם יודעים שהיא עבירה, ועבר עליה במזיד, מוכח מיניה שלא מחמת שגבר יצרו עליו עבר על דברי ה', כי אם בשרירות לבו הוא הולך, ואין פחד אלוקים לנגד עיניו (ע' בבאור שבילי חיים על הח"ח שהעיר, דזה רק במי שנתגדל בתורה ומצוות, אבל מי שגדל ללא תורה ומצוות, יש לדון אם נחשב כמומר או כתינוק שנשבה), לכן אם עשה מעשה או דיבר דבר שיש לשפטו לצד זכות או לצד חוב, צריך לשפטו לצד החוב, מאחר ונתחזק לרשע גמור בשאר עניניו.

אבל במקום אחר כי החפץ חיים (הלי לשה"ר כלל ו' במ"ח סקכ"ח בהג"ה) דאפשר כל זה נאמר רק בעבירה שהחזק לעבור עליה, אבל עבירה אחרת ואפילו חמורה יותר אין לדונו לחובה, וכמו"כ אם ראינוהו שאכל נבילות לתיאבון אין לומר שאוכל גם להכעיס כמבואר בגיטין (מ"ו:).

ביאור החילוק בין החיוב לדון צדיק לכף זכות ובין החיוב לדון בינוני לכף זכות

הגר"י הוטנר זצ"ל (פחד יצחק – ר"ה מאמר י"ד אות י"א) הסביר שהחיוב לדון לכף זכות אצל הצדיק נובע מהנהגת מדה כנגד מדה, שהצדיק יש לו רוב זכויות ולכן מן הדין שננהג בו במשקל הכרעה של צד הזכות, משא"כ הבינוני, שאין ודאות רוב זכויות במעשיו, א"כ החיוב לדונו לכף זכות הוא רק משום עין יפה, שתמיד יש לראות את הצד הטוב.

חומר האיסור לחשוד בכשרים – מצות תוכחה

החושד בכשרים במקום לדון לכף זכות

אם אינו דן לכף זכות, ובמקום זה הוא חושד בכשרים, לוקה בגופו כמבואר בשבת (צ"ז:). אמר ריש לקיש החושד בכשרים לוקה בגופו דכתיב "והן לא יאמינו לי", וגליא קמי קוב"ה דמהימני ישראל, וכתוב "ואמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקח", ומבואר שם שהוא מדאורייתא, וביומא (י"ט:). מבואר שאפילו אם רק חושד את חבירו במחשבה – אע"פ שלא אמר שום דבר בפיו, ג"כ ביטל מצוה דאורייתא, דהרי שנינו התם, שהשביעו את הכה"ג לפני יוהכ"פ שלא ישנה דבר מהעבודה ביוהכ"פ, הוא פורש

ובוכה שחשדהו שמא הוא צדוקי, והם פורשים ובוכים משום דכל החושד בכשרים לוקה בגופו, וכתב שם בפיהמ"ש להרמב"ם וז"ל והם היו בוכין שחשדהו, כי אסור בתורתנו לחשוד ולחשוב מחשבה רעה על אדם שענינו מסופק, אלא לצורך הכרחי עכ"ל (וכן משמע ברמב"ם הל' תשובה פ"ד ה"ד ע"ש).

לצורך תוכחה א"צ לדון לכף זכות

כשאדם שומע על ראובן שעשה דבר רע, אפילו אם צריך לדונו לכף זכות, מ"מ כ"י השלי"ה הקי' (שער האותיות סוף אות כ"י) שאם רוצה להוכיחו על מעשיו – בין על דבר שהוא בין אדם למקום, ובין על דבר שהוא בין אדם לחבירו – מותר לברר את הדבר, אע"פ שלא יוכל לדונו לכף זכות.

האם החיוב לדון לכף זכות פוטר מלהוכיחו

אבל יש לציין שהחפץ חיים (הלי' לשה"ר כלל ד' באר מים חיים סק"י"ח) הסתפק, אם רואה ת"ח שעשה מעשה עבירה, אע"פ שיש חיוב לדונו לכף זכות, מ"מ אפשר אין זה פוטר ממצות תוכחה ונשאר בצ"ע.

שכר המצוה

אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב

בענין שכרו של הדין את חבירו לכף זכות, שנינו בשבת (קכ"ז). אמר ר' יהודה בר שילא א"ר אסי א"ר יוחנן ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב, ואלו הן, הכנסת אורחים, וביקור חולים, ועיון תפלה, והשכמת בהמ"ד, והמגדל בניו לתלמוד תורה, **והדין את חבירו לכף זכות**, והקי' הגמ' מהמשנה בפאה דשנינו התם דברים אחרים שזוכה על ידיהם לפירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב, דתנן התם כיבוד אב ואם, וגמילות חסדים, והבאת שלום בין אדם לחבירו, ות"ת כנגד כולם, ותי' הגמ' שהדין את חבירו לזכות הוא בכלל הבאת שלום, ופרש"י שמתוך שהוא מכריעו לזכות, ואומר לא חטא לי בזאת, אנוס היה, או לטובה נתכוון, יש שלום ביניהם.

מדה כנגד מדה – הקב"ה ידון אותו לכף זכות

שכר נוסף מוזכר בגמ' שם, שהדין אחרים לכף זכות, גם ידונו אותו מן השמים לכף זכות, והסביר החפץ חיים זצ"ל בשמירת הלשון (שער התבונה פ"ד) שאם בשמים יתנהגו עם האדם במדת הדין גמורה, לא ישארו בידו כי אם מעט מאוד ממצוותיו, דהרי חלק מהן לא קיים בכל פרטיהן ואופניהן הנאותין לאותה מצוה, ואפילו המצוות שהשלימן כדין, לא נעשו באהבה וביראה ובשמחה הראויה לעשיית המצוה, וממילא ימצאו רוב מצוותיו בעלי מומין, והמצוות שתישארנה לו תהיינה מיעוטא דמיעוטא כנגד העוונות שיש לו, **ויקרא על האדם עבור זה שם רשע לעולם**.

אבל אם הקב"ה יתנהג עמו במדת הרחמים, ויחפש עליו זכות בכל ענינו, ישארו זכויותיו על מכונן. ויותר מזה, אפילו אם יהיו לו רוב עוונות, אם יתנהג עמו במדת הרחמים הגמורה, יתמעט מניינם, כי בודאי ימצאו כמה וכמה מהעוונות שיש לחפות עליו שעשה אותן בשוגג או סיבה אחרת, ולכן אם ירצה הקב"ה לחפש זכות על האדם, לא יבצר ממנו, וממילא אם יתמעטו מקצת עוונותיו, תכריע כף הזכות, **ויקרא עליו שם צדיק לעולם**.

וסיים החפץ חיים זצ"ל שכל זה תלוי בהנהגתו עם הבריות בימי חייו, שאם הי' דן אחרים לכף זכות, ידונו גם אותו לכף זכות כמבואר בשבת (קכ"ז), ואם היה מלמד חובה על הבריות ומדבר רע עליהם, גם מלאכי השרת ידברו רע עליו מלמעלה כמבואר במדרש במשלי. ולכן כל אחד צריך לדעת בנפשו בעודו בחיים, שאם הוא דן את חבירו לכף זכות, בדיבוריו הוא ממש מסדר דין לעצמו לעולם שכולו טוב, לעולם שכולו ארוך עתו"ד.

ויש להוסיף ע"ז מש"כ רבינו יונה בספר היראה (אות קפ"ד) וז"ל והוי דן את כל האדם לכף זכות, למען יעבירו מן השמים על פשעיך וידונו אותך לכף זכות עכ"ל.

אבל לכאורה צריך להבין משאחז"ל "הקבה ידין אותך לכף זכות", דהרי בעלמא דקשוט, הקב"ה יודע את האמת, ותי' מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בארחות יושר (סופ"ד עמוד י"ח) ע"פ הגמ' בשבת (ל"ב), שאמר ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלאכים מלמדים עליו חובה, ואחד מלמד עליו זכות - ניצול.

שכר המצוה בעוה"ז

עוד יש להוסיף מש"כ השל"ה הק' (שער האותיות אות כ'), דלא זו בלבד שאם דן אחרים לכף זכות ידונו אותו למעלה לכף זכות, אלא גם בעוה"ז הקב"ה מראה לו חיבה יתירה כמבואר בתענית (כ"א): שאבא אומנא זכה כל יום, שבת קול מן השמים אמרה לו "שלום עליך", ואמנם אביי זכה לכך כל ערב שבת, ורבא זכה לכך כל ערב יוהכ"פ, אבל לאביי היתה חלישות הדעת ממה שזכה אבא אומנא, ושלח שני ת"ח לבדוק למה זכה לכך, וראו בו את המעלה הזו שהי' דן אחרים לכף זכות, גם במקרים שעל פי דין לא הי' חייב לדון לכף זכות.

ספיקות במצוה לדון לכף זכות

האם עובר בכל רגע ורגע שדן את השני לכף חובה

בספר שערי אונאה (להג"ר הלל דוד ליטוואק שליט"א, בקונטרס משפט צדק עמוד ל"ב) הסתפק האם העבירה לדון לכף חובה היא עבירה אחת – בזמן שדן לכף חובה, או שמא עצם הדבר שמחזיק בלבו שחבירו הוא עבריין, היא היא העבירה, וכל פעם שעולה מחשבה זו בלבו עובר על מצות עשה, וא"כ נאמר שכבר ביטל את העשה לדון לכף זכות כבר בפעם הראשונה שהכריע חבירו לכף חובה, דהרי אח"כ שוב אינו מסתפק בדבר. אמנם, אם הניח הדבר בספק ואינו משתדל לפשוט את ספיקתו, מסתבר שבכל פעם שהספק עולה בלבו ואינו דן את חבירו לכף זכות עובר על העשה.

בספר לתשובת השנה על ה' תשובה (להג"ר ישראל יוסף רפפורט שליט"א, עמוד תנ"ג) כ' די' גם נ"מ לדינא בספק זה, לפמש"כ המנ"ח (מצוה ט' סוסק"ג, וסוף מצוה תכ"ג, וסוף מצוה תרי"ג) שאם מבטל עשה בכל רגע ורגע, אפשר שהוא חמור כמו ל"ת, ולא סגי ליה בתשובה לחודיה לכפר, אלא צריך גם שיעבור עליו יוהכ"פ כדין תשובה על ל"ת כמבואר ביומא (פ"י).

כמה מצוות מקיים כשדן ציבור שלם לכף זכות

בספר שערי אונאה (להג"ר הלל דוד ליטוואק שליט"א, בקונטרס משפט צדק עמוד ל"ב) דן במי שמסתפק בציבור שלם אם עשו עבירה התלויה ברבים, כגון שלא קראו קרה"ת (דאם הוא מסופק אם הציבור הניחו תפילין או לא, בזה ודאי ששכר המצוה הוא לפי מספר המתפללים), והחליט לדונם לכף זכות, האם מקיים בזה מצוה אחת משום שדין אחד לכולם, או שמא מקיים הרבה מצוות כפי מספר האנשים שבציבור, וכמו"כ יש להסתפק אם דן את הציבור לכף חובה, האם עבר עבירה אחת, או עבירות רבות כפי מספר האנשים שיש באותו ציבור וצ"ע.

האם מקבל שכר כשדן לכף זכות בטעות כאשר השני באמת עבר העבירה

מי שדן את השני לכף זכות, ואח"כ נתברר שטעה, מ"מ קיים מצוה כמבואר ביסוד ושורש העבודה (שער הראשון, שער הגדול פ"ח ד"ה אד), שאם הי' טועה בדבר במה שדן אותו לכף זכות, בכל זאת עשה רצון הבורא ית' שצוה ע"ז במצות עשה "בצדק תשפוט עמיתך".

האם עבר עבירה כשדן לכף חובה מי שבאמת עבר עבירה

יש להסתפק במי שלא דן את חבירו (המוגדר כצדיק או כבינוני) לכף זכות אלא לכף חובה, ונתברר שחבירו באמת עבר על מה שחשד בו, האם החושד עבר עבירה, דאמנם נצטוינו "בצדק תשפוט עמיתך" במקום ספק, וכיון שלא דן אותו לכף זכות הרי עבר העבירה, אבל מאידך גיסא כיון שבאמת החוטא עבר על העבירה, מי יימר שתוה"ק זיכתה אותו בזכות זו שאחרים ידונו אותו לכף זכות.

והנה מסברא, יותר נראה כמו הצד הראשון, שהוא מצווה לדונו לכף זכות בכל אופן, והכי נקט בחוט שני (על ר"ה ויוהכ"פ עמוד שמ"ג אות ד') בפשיטות שעבר איסור, דכל מה שנתחייב לדון לכף זכות, הוא לא להתחשב בצדדים של חוב (וכן כתב הבני יששכר זצ"ל בספרו אגרא דכלה פ' חוקת ד"ה ואני – והסביר דאפילו אם יודע בידעה ברורה שפלוני במעשהו התכוון לרע, מ"מ חייב לדונו לכף זכות משום שנצטוינו "והלכת בדרכיו", והרי הקב"ה יודע מעשי האדם, ובכל זאת דן אותנו לכף זכות, ועושה כאילו אינו יודע כוונתנו ע"ש).

היאך צריך לדון כשהוא מסופק אם המדובר הוא צדיק או בינוני

הגר"א גניחובסקי זצ"ל הסתפק היאך צריך לדון את מכירו, כשאינו יודע אם הוא צדיק או בינוני, וכ' דלכאורה דינו כמו ספק דאורייתא וצריך לדונו לכף זכות כצדיק, גם בדבר הרחוק לומר שהוא זכות. אמנם דן שם שרוב אנשים הם בינונים ולא צדיקים, אבל זה רובא דליתא קמן. ולעני"ד נראה דאחרי שרבינו בחפץ חיים זצ"ל כי שמצד מידה טובה, גם בבינוני צריך לדון לכף זכות, א"כ אין נ"מ ביניהם.

האם ביטל מצות עשה כשדן את חבירו שעבר עבירה בשוגג במקום לדונו לכף זכות לגמרי

יש להסתפק במי שיכול לדון את חבירו לכף זכות, שלא עבר עבירה כלל, אבל במקום זה דנו לכף חובה שעבר העבירה, אלא שעשאה בשוגג, האם ביטל המצוה של "בצדק תשפוט עמיתך".

בשו"ת להורות נתן (ח"ח סי' ח') הביא ראיי' לספק זה מהרמב"ן (פ' ויקרא א' ד') שכתב דבחייבי מלקות ומיתה בידי שמים שאין בהן חיוב חטאת בשוגג, אין עליהן בשוגג שום נשיאת חטא, ואין צריכין ריצוי כלל, וכעין זה כ' הר"ן בסנהדרין (פ"ד: סוד"ה ושגגת לאו), דשגגת לאו מותר, כי לא מצאנו שענש עליהם הכתוב כלל, ואפשר שאפילו בדיני שמים אינו מתחייב. לפ"ז מי שדן את חבירו שעשה עבירה בשוגג, אם הוא מהעבירות שחייב עליהן קרבן על שגגתן, הרי זה מוכיח שהשוגג הוא בגדר עבירה, וא"כ ביטל מצות "בצדק תשפוט עמיתך", משא"כ אם חשדו שעבר בשוגג על עבירה שאין בה קרבן, כיון שאינו בגדר עבירה, ממילא אם לא דנו לכף זכות אינו עובר, דהרי חשדו בדבר שאין בו חטא.

אבל העיר שם מהרמב"ם (הלי' תשובה פ"א ה"א) שכתב וז"ל כל מצוות שבתורה, ביו עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתוודות וכו' עכ"ל. הרי מבואר דס"ל שגם שגגת לאו ועשה הוא בגדר חטא, דהרי פסק שצריך להתוודות.

והנה הגר"מ אריק זצ"ל (בהערותיו על הרמב"ן) כבר העיר על הרמב"ן מדברי הרמב"ם הנ"ל, והוסיף להקשות ממקומות אחרים (מדרש רבה ויקרא פרשה ד' סי' ג', וכן מהסוגי' בכריתות כ"ה:): דגם שגגת לאו צריך כפרה. אבל הכלי חמדה (פ' ויצא אות ג' ד"ה אמנם) ביאר דברי הרמב"ן, דאין כוונתו לומר ששוגג בהני עבירות א"צ כפרה כלל, דאין שום סברא לומר דשוגג לא יצטרך כפרה, אלא כוונתו לומר שאינו צריך ריצוי קרבן, כיון שתוה"ק לא חייבה בהם קרבן על שגגתו כמו בכל שוגג בחייבי כריתות, ועכצ"ל דא"צ קרבן, אלא תשובה גרידא מהני כדי לתקן פגם החטא.

בשו"ת להורות נתן הנ"ל הביא מחלוקת אחרונים במי שאכל איסור דרבנן בשוגג, דלשיטת הנתיבות (סי' רל"ד סק"ג) ושו"ת חת"ס (חוו"מ סי' קי"פ) א"צ כפרה, ואילו האמרי בינה (או"ח דיני יו"ט סי' ג') הקשה עליהם מהרמ"א (יו"ד סי' קכ"ג סכ"ו) שאם שתה יין נסך בשוגג צריך כפרה, ולפ"ז כל האוכל איסור דרבנן בשוגג שפיר צריך כפרה, וכן שיטת עוד אחרונים (אמנם בשו"ת עין יצחק אהע"ז סי' ס"ז ענף ד' אות ל"ח דחה

קושי זה, דסתם יינם אסור בהנאה וחמירא איסורו). לפי זה י"ל דגם נד"ד תלוי במחלוקת זו, שאם חשד את חבירו שעבר על עבירה דרבנן בשוגג במידי דאכילה, לפי הנתיות ודעימי שא"צ כפרה, החושד בו לא עבר על "בצדק תשפוט עמיתך", ואילו לפי החולקים המחמירים במי שאכל איסור דרבנן בשוגג, החושד בו עובר על מ"ע זו של "בצדק תשפוט עמיתך" כשדן את חבירו שעבר על עבירה בשוגג.

האם חייב לדון לכף זכות במקום שיכול להנזק מזה

כשאדם שומע או רואה, שהשני רוצה לעשות דבר, או שכבר עשה דבר, שיכול להזיק לו או לאחרים, אינו חייב לדון אותו לכף זכות, אלא מותר לחוש לדבר (פי' לעשות פעולות שלא ינזק), כמו שמצאנו בה"ל לשה"ר שמותר לחוש אם הוא מפחד שינזק ממה ששמע כמבואר בחפץ חיים (ה"ל לשה"ר כלל ו' במ"ח סקכ"ה), וכבר העיר בזה בפהמ"ש להרמב"ם ביומא (פ"א מ"ה) אהא דתנן שהשביעו את הכהן גדול שלא ישנה בעבודת יוהכ"פ, הוא פורש ובוכה, והן פורשין ובוכין, וכי הרמב"ם וז"ל והם היו בוכין שחשדוהו, כי אסור בתורתנו לחשוד ולחשוב מחשבה רעה על אדם שענינו מסופק, אלא לצורך הכרחי כמו שתראה עכ"ל. לפי זה גם בנד"ד, אם הוא מפחד שמא ינזק, מותר לחוש ואינו חייב לדון לכף זכות.

האם מותר לחשוד במי שמביא את עצמו לידי חשד

יש להסתפק האם צריך לדון לכף זכות, מי שעושה מעשים שגורמים לאחרים לחשוד בו. בשו"ת מהר"י ברונא (סוסי" ל"ח) כ' וז"ל לעולם ירחיק אדם את עצמו מן החשד, דאי עביד דברים ניכרים מותר לחשוד, והראיה מדוד דאמרין בשבת (נ"ו.) קיבל דוד לשה"ר, ומשני דברים ניכרים חזא ביה עכ"ל.

וכ"כ גם המאירי בב"מ (כ"ד.) וז"ל כל שראינוהו שאינו חס על ממון חבירו, אע"פ שהוא ת"ח, יש לחוש בו לכל דבר שבממון, ואין מחזירין לו אבידה בלא סימן, ולא עוד אלא שאדם רשאי לחשוד, שהרי הוא מביא עצמו לידי כך עכ"ל.

כמה פרטים במצות "בצדק תשפוט עמיתך"

למה גזרו חז"ל ליזהר משום מראית העין כשהרואים חייבים מן התורה לדון לכף זכות

מצאנו בהרבה מקומות בש"ס שחז"ל גזרו משום מראית העין, ולכאורה צריך להבין, דהרי יש חיוב מדאורייתא לדון לכף זכות, והיאך יחשדוהו שעבר על איסור, ואטו תקנתא לרשיעי עבדינן. בשו"ת משנה הלכות (ח"ה סי' צ"ה ד"ה ובוה) הסביר, דאע"פ שהרואה חייב לדון לכף זכות, אבל המראית העין הוא על העושה, כדי למצוא חן שלא יצטרכו לדונו לכף זכות, דכל שיחשבו אולי עשה איסור, וידינוהו לכף זכות, כבר אינו בכלל "ומצא חן ושכל טוב".

זהירות לדון לכף זכות כשיש לו נגיעות

הרבה פעמים אדם יש לו נגיעות הגורמות לו לתרץ בכמה אופנים מדוע אינו דן לכף זכות, אבל צריך לדעת שנגיעות הינן דבר חמור מאוד. בשו"ת כת"ס (יו"ד סי' ק"ט) הביא ששמע מאביו החת"ס זצ"ל, וז"ל פעם היה לסמ"ע דין על אחד, והציע משפטו לפני ב"ד הגדול במקום וועד היריד שהזכירו המהרש"א שלהי גיטין, וכשטען הסמ"ע לפניהם, הראוהו שהיה בהעלמת עין ממנו דברי עצמו, הודה ולא בוש, כמה גדולים דברי חז"ל, אין אדם רואה חובה לעצמו עכ"ל.

חומר החיוב לת"ח לדון לכף זכות בעיקבתא דמשיחא

שנינו בכתובות (ק"ב:) דור שבן דוד בא קטיגוריא בתלמידי חכמים, ופרש"י וז"ל הרבה מסטינים ומלמדים חובה יעמדו עליהם עכ"ל. בפ"י עץ יוסף שם הקי' על הלשון "בתלמידי חכמים", דהול"ל "על תלמידי חכמים", ולכן פי' וז"ל קטיגוריא בתלמידי חכמים, ביניהם גופא, שלא יאהבו איש את אחיו, ולא ידונו איש את אחיו לזכות כי אם לחוב ולקטרוג, ועי"ז ירבה מחלוקת ביניהם, ומזה תפוג תורה וחכמה מהעולם, וע"ז יהיה צירוף אחר צירוף (פרש"י בגמ' גזירות על גזירות) למען ינקו מאלו המדות עכ"ל.